

Barbara Woźniak, Marek Woźniak

Wojna polsko-bolszewicka na Lubelszczyźnie w historiografii polskiej

Rocznik Lubelski 37, 80-88

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BARBARA WOŹNIAK, MAREK WOŹNIAK
Lublin

Wojna polsko-bolszewicka na Lubelszczyźnie w historiografii polskiej

„Podczas długiego pobytu w Krakowie pod koniec lat sześćdziesiątych dowiedziałem się o istnieniu »wojny bolszewickiej«; przysłuchiwałem się jak zaczarowany wspaniałym opowieściom mojego Teścia o jego przygodach sprzed półwiecza, kiedy to wojował z Armią Czerwoną Lenina. Wojna polsko-bolszewicka z 1919-1920 r. była jednak wciąż tematem zakazanym. Nie istniała w podręcznikach i w oficjalnych publikacjach ukazujących się w »obozie socjalistycznym«. Klęska Armii Czerwonej zdecydowanie przerastała wyobraźnię i wykraczała poza dyrektywy komunistycznych cenzorów; w żadnym razie nie mogła więc stanowić legalnego przedmiotu badań archiwalnych, a tym bardziej tematu rozprawy doktorskiej.”

(N. Davies, *Orzeł biały, czerwona gwiazda*)

W zasadzie od początku historycznej refleksji nad wydarzeniami roku 1920 – a miało to miejsce praktycznie już w latach dwudziestych XX w. – badacze zmagali się z kilkoma fundamentalnymi dla historiograficznych przedstawień kwestiami. Problemy związane były i nadal są już z samym określeniem – nazwą – konfliktu. Zdzisław Kowalski¹ zauważył, że mieliśmy wtedy do czynienia ze sporem terminologicznym odnoszącym się do określenia konfliktu między Polską a sowiecką Rosją. Pisano zatem o *wojnie polsko-rosyjskiej*, *polsko-sowieckiej* (Marian Kukiel), *wojnie roku 1920*, *wojnie polsko-ruskiej*. W okresie PRL – o czym więcej nieco dalej – obowiązywała nazwa *wojna polsko-radziecka*, choć w podręcznikach zdarzało się, iż wydarzenia łączone z tym konfliktem funkcjonowały jako elementy składowe polskiej *walki o granice*, co w jakimś sensie pozwalało opisywać faktyczne działania wojenne, a jednocześnie unikać bezpośrednich odwołań do samego konfliktu zbrojnego. Po 1989 natomiast roku mówi się zazwyczaj – choć różnie się argumentuje na rzecz przyjmowanej nomenklatury – o *wojnie polsko-bolszewickiej* lub *polsko-sowieckiej*².

1 Z.G. Kowalski, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920 na łamach polski fachowych periodyków wojskowych*, Toruń 2004, s. 5.

2 Przykładowo Z. Kowalski – jak sam pisze – wychodząc z „clausewitzkiej tezy, że wojna jest narzędziem polityki, jako że ta wojna wybuchła przede wszystkim z przyczyn ideologicznych [...]” przyjmuje, że z tego powodu właściwą nazwą dla tego konfliktu jest określenie „wojna polsko-bolszewicka”. Zob. Z. G. Kowalski, *op. cit.*, s. 5. Natomiast J. Szczepański twierdzi, iż „w 1920 r. Rzeczpospolita walczyła nie z narodem rosyjskim, lecz z systemem bolszewickim, próbującym zniewolić naród polski i inne narody”, co przesądza historycznie możliwe etykiety dla wydarzeń roku 1920. Zob. J. Szczepański, *Spółczesność polskie w walce z najazdem bolszewickim*

Inna kwestia dyskusyjna odnosi się do samej genezy konfliktu, a konkretnie do problemu związanego z tym komu – Polsce czy Rosji sowieckiej – należałoby przypisać sprawstwo i obarczyć winą za wojnę. W historiografii polskiej często pojawia się teza – werbalizowana szczególnie mocno zwłaszcza współcześnie – przypisująca odpowiedzialność stronie rosyjskiej. Nie da się bowiem ukryć, że współczesny polski dyskurs historyczny w dużej mierze oparty jest na przekonaniu, że mieliśmy do czynienia z bolszewickim najazdem. Tego typu interpretacja wychodzi oczywiście naprzeciw naszej polonocentrycznej, własnej wizji roli i miejsca Polski w ówczesnej Europie, określonej – upraszczając mocno problem lub po prostu mówiąc ogólnie – tak terytorialnie jak i w pewnym sensie politycznie w traktacie wersalskim. W takim ujęciu podkreśla się nasz wkład w obronę Europy – cywilizacji zachodniej – przed barbarzyńską (bolszewicką) nawałnicą. Nieco inaczej wygląda sprawa, kiedy potraktujemy wojnę z Rosją jako element – walkę – kształtowania naszych granic. Jeszcze do niedawna – w pewnym sensie do momentu symbolicznej rehabilitacji Józefa Piłsudskiego – równie często były obecne interpretacje składające odpowiedzialność na działalność obozu sanacyjnego, próbującego realizować określony program polityczny w odniesieniu do naszych wschodnich (ale nie tylko i wyłącznie Rosji) sąsiadów. W takim ujęciu można postrzegać wojnę polsko-radziecką już nie tylko jako nasz wkład w obronę Europy, ale także jako – co jak zauważa Norman Davies było mocno zakorzenionym przekonaniem wśród historyków zachodnich – szczególnego rodzaju politykę państw Ententy wobec Piłsudskiego i samej Polski z jednej strony oraz Rosji sowieckiej z drugiej. Ówczesna Polska miałaby zatem być narzędziem „burżuazyjnego Zachodu” – co szczególnie mocno było akcentowane w historiografii okresu PRL – skierowaną przeciw „przodującemu narodowi świata”³.

Okres międzywojenny

W okresie II Rzeczypospolitej dyskusje podejmujące problem konfliktu między Polską a państwem Lenina – jak zauważa Janusz Szczepański⁴ – odnosiły się przede wszystkim do prowadzonych działań wojennych, a ich zasadniczym przedmiotem były wówczas m.in. spory o strategię i ich autorstwo, które w ostatecznym rozrachunku przyczyniły się do porażki Armii Czerwonej. Problematykę zdominowały zatem kwestie militarne z zakresu raczej historii wojskowości, niż polityki czy społeczeństwa. Były to zatem raczej publikacje o charakterze syntetycznym – często wspomnieniowym – obejmującym całokształt działań wojennych. Można tak mówić m.in. o pracach: Józefa Piłsudskiego, *Rok 1920*, Warszawa 1924; Adama Przybylskiego, *Wojna polska 1918–1921*, Warszawa 1930; Lucjana Żeligowskiego, *Wojna roku 1920*, Warszawa 1930, Tadeusza Teslara, *Polityka Rosji Sowieckiej*

1920 roku, Warszawa–Pułtusk 2000, s. 13. Jednocześnie obaj zwracają uwagę, że termin „wojna polsko-sowiecka”, z uwagi na powstanie Związku Radzieckiego jako państwa w roku 1922 jest zasadny raczej w odniesieniu do okresu II wojny światowej, a zwłaszcza wydarzeń po 17 IX 1939 r.

3 Zob. Przedmowa N. Daviesa do wydania polskiego *Orzeł biały, czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920*, Kraków 1997.

4 J. Szczepański, *Spoleczeństwo polskie...*, s. 8.

podczas wojny z Polską, Warszawa 1937; czy wreszcie Tadeusza Kutrzeby, *Wyprawa Kijowska 1920 roku*, Warszawa 1938.

Artur Leinwand⁵ zwraca wreszcie uwagę, że konflikt polsko-bolszewicki stał się także elementem ówczesnych publikacji, których zasadniczym przedmiotem analiz była rewolucja październikowa. Zwraca jednak przy tym uwagę, że wydarzenia październikowe – w przeciwieństwie do rewolucji marcowej – pozostały zagadnieniem nie wzbudzającym większego zainteresowania⁶. Jedyną – poza broszurami o bolszewizmie czy wspomnieniami uczestników wydarzeń zazwyczaj zresztą „marginalnie traktujących” problem – wartą zainteresowania monografią na temat rewolucji październikowej, także w kontekście imperialnych planów rozszerzenia wpływów ideologii bolszewickiej, a zatem także problemu walki o granice polsko-radzieckie była w tym okresie praca Stanisława Grabskiego pt. *Rewolucja. Studium społeczno-polityczne*, Warszawa 1921. Generalnie można powiedzieć jednak, iż w tej nielicznej literaturze dominowały przede wszystkim tematy dotyczące: przyczyn rewolucji, jej przebiegu i znaczenia oraz sprawy polskiej w jej trakcie⁷.

Podsumowując ten fragment warto podkreślić, że ówczesnej historiografii brakowało dystansu do niezbyt jeszcze odległych wydarzeń. W związku z tym wojna polsko-bolszewicka jako przedmiot badań była obecna z jednej strony w dyskursie raczej politycznym niż historycznym, co w jakiejś mierze wynikało z ówczesnej sytuacji geopolitycznej Polski, z drugiej zaś zdominowana była – o czym przekonuje nas Z. Kowalski⁸ – przez problemy *stricto* militarne związane z udziałem poszczególnych rodzajów sił zbrojnych, strategii działań bojowych czy wreszcie uzbrojenia rywalizujących stron konfliktu.

5 A. Leinwand, *Historiografia Drugiej Rzeczypospolitej o rewolucji październikowej*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1967, t. XII, s. 28-42.

6 Na temat rewolucji marcowej: S. Askenazy, *Rewolucja rosyjska a Polska*, w: *Uwagi*, Warszawa 1924; L. Kozłowski, *Rewolucja Rosyjska i niepodległość Polski*, Warszawa 1922. Przyczyny braku zainteresowania rewolucją październikową zdaniem Leinwanda, leżą głównie w niedostrzeganiu „nowej jakości, zasadniczego zwrotu w dziejach, traktowanego jako eksperyment, który siłą rzeczy musi być krótkotrwały”; oraz „nastawienie antyradzieckie” (por. s. 23).

7 Leinwand zauważa, że literatura na temat rewolucji październikowej powstawała w określonych warunkach historycznych: cele autorów i wydawców początkowo zmierzały w kierunku „straszenia bolszewizmem”. Stąd też wiele w tym okresie broszur propagandowych (np. W. Lutosławski, *Bolszewizm i Polska*, Poznań 1920; A. Krzyżanowski, *Bolszewizm*, Kraków 1920). Oprócz tego można wymienić szereg pozycji zajmujących się rewolucją październikową jedynie na marginesie (M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, Wilno 1925; Idem, *Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie*, Wilno 1922; L. Wasilewski, *Europa po wojnie*, Warszawa 1924; K. Srokowski, *Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich*, Kraków 1924; Idem, *Elita bolszewicka. Studium socjologiczne*, Kraków 1927). W l. trzydziestych zdaniem Autora sytuacja nieco się poprawiła a dominująca w tym okresie pozycja należała do wspomnień (J. Jacyna, *Trzydzieści lat w stolicy Rosji (1888–1918). Wspomnienia*, Warszawa 1926; Idem, *Zagłada caratu*, Warszawa 1930, L. Kozłowski, *Półksiężyc i gwiazda czerwona. Wybór pism*, Wilno 1930) oraz monografii (R. Dmowski, *Świat powojenny i Polska*, Warszawa 1931; M. Seyda, *Polska na przełomie wieków. Fakty i dokumenty*, Poznań 1931; W. Spasowski, *Przebudowa nowego ustroju*, Warszawa 1936).

8 Z. G. Kowalski, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920 na łamach polskich fachowych periodyków wojskowych*, Toruń 2004.

Okres PRL

W latach 1945–1989 jedynie nieliczni historycy podejmowali problem wojny między Polską a sowiecką Rosją. W dużej mierze prace te odnosiły się do kwestii – podobnie jak to miało miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym – wojskowych i technicznych, a jako takie zazwyczaj stanowiły fragmenty większych całości odnoszących się do historii wojskowości⁹. Jeśli zaś wykraczały poza tak zarysowaną (w pewnym sensie bezpieczną i neutralną) tematykę to, jak pokazuje J. Szczepański, wydarzenia wojny polsko-radzieckiej były przedstawiane zgodnie z wytycznymi ośrodka władzy lub pod wpływem propagandy. W efekcie na czoło wysuwano „pokojowe propozycje bolszewickiej Rosji” oraz kwestię „polskiego nacjonalizmu”: „starano się udowodnić, że wojna przeciwko bolszewickiej Rosji miała charakter wybitnie imperialistyczny, Józef Piłsudski zaś był narzędziem w rękach państw Ententy. Taka interpretacja pojawia się m.in. w pracy Stefana Arskiego, Adama. Korty i Zbigniewa Safiana¹⁰.

Nietrudno oczywiście wskazać przyczyny tego stanu rzeczy. O wydarzeniach roku 1920 r. w okresie PRL trudno było pisać bez obaw o ingerencje cenzury. Co więcej, Szczepański podkreśla, że historykom polskim dawano możliwość kwerendy źródłowej w radzieckich archiwach w zasadzie jedynie w związku ze studiami nad dziejami polskiego ruchu robotniczego, choć oczywiście nie wszystkim. Oczywiście nie znaczy to, że nie podejmowano prób analizy wydarzeń na przykład odnośnie określania przyczyn konfliktu. Zwraca przy tym jednak uwagę na fakt, iż choć geneza wojny budziła zainteresowanie i stała się przedmiotem refleksji historyków to, jak dodaje, starano się przedstawiać problem w sposób zgodny z interpretacjami obecnymi w historiografii radzieckiej¹¹.

Okres PRL – w opiniach badaczy – choć nie był zbyt bogaty w kontekście liczby i jakości publikacji, których przedmiotem była wojna polsko-bolszewicka, to jednak – jak twierdzi J. Szczepański – pozostawił po sobie kilka prac o „trwałej wartości naukowej”. Można do nich zaliczyć m.in. teksty Artura Leinwanda¹², Piotra Łossowskiego¹³, Adolfa Juzwenki¹⁴ czy wreszcie Mieczysława Wrzoska¹⁵. Podkreśla się jednak często, że o ile dosyć wiarygodna jest charakterystyka działań militarnych, o tyle nie podnoszą one w wystarczającym stopniu „wielu wątków

9 Trzeba tu wymienić m.in. prace M. Wrzoska, *Dzieje oręża polskiego 1794–1938*, Warszawa 1973, Idem, *Historia oręża polskiego 1794–1938*, Warszawa 1984; Idem, *Wojsko polskie i operacje wojenne lat 1918–1921*, Białystok 1988.

10 *Zmowa grabieżców. Awantura Piłsudskiego w 1920 r.*, Warszawa 1950. Tego typu interpretacja była popularna także wśród sympatyzujących z lewicą historyków zachodnich. Przekonują o tym słowa N. Daviesa na temat recepcji jego książki o wojnie polsko-bolszewickiej (*Orzeł biały, czerwona gwiazda...*).

11 M. Grinberg, *Z zagadnień wojny polsko-radzieckiej*, w: *Ruch robotniczy i ludowy w Polsce w latach 1914–1923*, Warszawa 1960; J. Lewandowski, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego*, Warszawa 1962; Idem, *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921–1926*, Warszawa 1967; A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa 1969; W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1918–1920*, Warszawa 1971. Por. J. Szczepański, *Spółczesność polskie...*, s. 8.

12 A. Leinwand, *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920*, Warszawa 1964.

13 P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa 1966.

14 A. Juzwenko, *Polska a „biała” Rosja (od XI 1918 do IV 1920)*, Wrocław 1973.

15 M. Wrzosek, *Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918–1921*, Białystok 1988.

wschodniej polityki II Rzeczypospolitej”. Wśród powodów takiego stanu rzeczy można wymienić – poza wpływami cenzury¹⁶ – także obawy historyków (swoista autocenzura) przed podejmowaniem tematów niepopularnych bądź niedobrze widzianych przez ówczesne władze.

Milczenie było przerywane co jakiś czas za sprawą – niezależnych od oficjalnych – publikacji tzw. „drugiego obiegu” oraz historiografii emigracyjnej, choć i tu zważywszy na utrudnienia związane z dotarciem do materiałów źródłowych dorobek nie jest zbyt imponujący. Co więcej – interpretacje wydarzeń w dużej mierze były sterowane piłsudczykowską bądź endecką wizją dwudziestolecia międzywojennego wraz z wpisaną w nią/nie oceną własnej roli czy własnego udziału w wydarzeniach lat 1919–1921. Można w tym kontekście wymienić m.in. prace Władysława Pobóg-Malinowskiego¹⁷, Pawła Zaremby¹⁸, Jędrzeja Giertycha¹⁹, czy wreszcie Tadeusza Piszczkowskiego²⁰. W przypadku tego ostatniego – choć jak podkreśla Rafał Stobiecki jest to jedna z niewielu ówczesnych publikacji próbujących pogodzić, przynajmniej w sensie uznania zasług tak J. Piłsudskiego jak R. Dmowskiego, a przynajmniej zmierzająca do „zacierania sporów między dwoma wrogimi sobie obozami politycznymi” – ma charakter przede wszystkim popularyzatorski i oparta została wyłącznie o publikowane zbiory dokumentów i dostępne opracowania²¹.

Po 1989 r.

Dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX w. pojawiły się możliwości bardziej szczegółowych, a przede wszystkim niezależnych od instytucji państwowych studiów nad wojną polsko-bolszewicką. Było to związane z jednej strony z uwolnieniem refleksji od presji ideologiczno-politycznej (także cenzury), z drugiej zaś z nieskrępowanym dostępem do materiałów archiwalnych – przynajmniej tych obecnych w Polsce. W dużej mierze sprzyjały temu również kolejne obchody rocznicowe odnoszące się m.in. do bitwy warszawskiej. Organizowane przy okazji konferencje naukowe pozostawiły po sobie liczne publikacje, których przedmiotem był nie tylko cud nad Wisłą. Opracowaniu i analizie poddawano wówczas międzynarodowe aspekty wojny z sowiecką Rosją²², ale także ówczesne relacje polsko-ukraińskie czy kończący konflikt traktat ryski²³.

W ciągu ostatnich lat problematyka związana z dziejami wojny polsko-bolszewickiej – jak zauważył J. Szczepański – zdominowana została przez problematykę

16 J. Szczepański, *Spółczesność polskie...*, s. 9.

17 W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. II 1919–1939, Londyn 1956.

18 P. Zaremba, *Historia dwudziestolecia (1919–1939)*, t. I, Paryż 1981.

19 J. Giertych, *Tysiąc lat historii narodu polskiego*, Londyn 1986; *Rozważania o bitwie warszawskiej 1920 r.*, red. J. Giertych, Londyn 1984.

20 T. Piszczkowski, *Odbudowanie Polski 1914–1939*, Londyn 1969.

21 R. Stobiecki, *Klio na wygnaniu*, Poznań 2005, s. 276.

22 *Wojna polsko-radziecka 1920*, red. J. Faryś, Szczecin 1990; *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. A. Koryn, Warszawa 1991; *Rok 1920 na Podlasiu*, red. A. Mierzwiński, Biała Podlaska 1991; *Wojna polsko-bolszewicka 1920 roku na Mazowszu*, red. A. Koseski i J. Szczepański, Pułtusk 1995; *W 75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920*, Włocławek 1997.

23 Por. J. Szczepański, *Spółczesność polskie...*, s. 9.

genezy, konsekwencji oraz przebiegu działań militarnych z naciskiem – patrząc zwłaszcza przez pryzmat zainteresowań Lubelszczyzną – na główne potyczki między wrogimi wojskami. Pojawiły się wreszcie – przede wszystkim za sprawą Zbigniewa Karpusa²⁴ – prace podejmujące trudny wątek sowieckich jeńców oraz wschodnich sojuszników Polski.²⁵ W literaturze przedmiotu znalazło się także miejsce na próby analizy postaw społeczeństwa polskiego wobec wydarzeń lat 1918–1921. Z jednej strony odnosiło się to tak do poszczególnych regionów Polski – jak w przypadku prac Mariana Drozdowskiego²⁶, Mieczysława Markowskiego²⁷ czy Janusza Szczepańskiego²⁸ – jak i do całości ziem II Rzeczypospolitej²⁹.

Jak wynika z powyższego historiografia polska ostatnich dwu dekad uczyniła wojnę polsko-bolszewicką obszarem intensywnych studiów, a sama Lubelszczyzna – w zasadzie działania wojenne oraz sytuacja społeczno-polityczna na terenie ówczesnego województwa lubelskiego – okazała się regionem budzącym niezwykle zainteresowanie badaczy naszej przeszłości. Wśród wielu zagadnień obecnych w literaturze przedmiotu na czoło z pewnością wysuwają się historyczne przedstawienia wydarzeń istotnych z punktu widzenia działań i strategii militarnych w czasie walk z bolszewikami. Wymienić tu trzeba m.in. prace Lecha Wyszczelskiego³⁰, Janusza Odziemkowskiego³¹ czy Jana Lewandowskiego³². Historycy podejmowali się także opisu działań wojennych na terenach poszczególnych regionów Lubelszczyzny. Szczególne zainteresowanie budziły w tym przypadku przede wszystkim Zamojszczyzna – m.in. publikacje Włodzimierza Nowaka³³, Waldemara Maziarczyka³⁴, Jeremiasza Ślipca³⁵, Emiliana Wiszki³⁶ czy Aleksandra Smolińskiego³⁷

24 Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924*, Toruń 1991; Idem, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku*, Toruń 1999.

25 A. Czubiński, *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921*, Opole 1993; M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921*, Warszawa 1992; L. Wyszczelski, *Niemien 1920*, Warszawa 1991, Idem, *Warszawa 1920*, Warszawa 1995; G. Łukomski, B. Polak, *W obronie Wilna, Grodna i Mińska*, Koszalin–Warszawa 1994. Por. J. Szczepański, *Spoleczeństwo polskie...*, s. 10.

26 M. Drozdowski, *Warszawa w obronie Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.

27 M. Markowski, *Spoleczeństwo województwa kieleckiego wobec wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920*, Kielce 1998.

28 J. Szczepański, *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995.

29 Idem, *Spoleczeństwo polskie...*

30 L. Wyszczelski, *Kampania ukraińska 1920 roku*, Warszawa 2009, m.in., *Walki na Lubelszczyźnie i w Galicji Wschodniej po zakończeniu bitwy o Lwów*.

31 J. Odziemkowski, *Cyców 1920*, Warszawa 1992.

32 J. Lewandowski, *Lubelszczyzna w czasie wojny 1920 roku*, „Nowe Relacje” 1990, nr 13.

33 W. Nowak, *Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 2, s. 93–106.

34 W. Maziarczyk, *Wysilek obronny Zamościa w czasie wojny polsko-sowieckiej 1920 r.*, „Zamojsko-wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2004, t. 2, s. 217–224.

35 J. Ślipiec, W. Nowak, *Polsko-ukraińskie walki z Armią Czerwoną w 1920 roku na Zamojszczyźnie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 2 (2002), s. 93–96.

36 E. Wiszka, *Jeszcze o obronie Zamościa i bitwie pod Komarowem w 1920 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 1 (206), s. 151–154.

37 A. Smoliński, *Na marginesie artykułu o walkach z I Armią Konną na Zamojszczyźnie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2005, nr 1 (206), s. 141–151.

choć przedmiotem refleksji historyków była także sytuacja na Chełmszczyźnie (m.in. Marek Sioma³⁸) czy Podlasia (m.in. Henryk Mierzwiński³⁹).

Równie istotnymi z punktu widzenia badaczy dziejów pierwszej połowy XX w. stały się zagadnienia związane z problemami funkcjonowania organów władzy i postawami przedstawicieli administracji państwowej w czasie wojny (m.in. Janusz Ziemiński⁴⁰ oraz Waldemar Kozyra⁴¹) czy wreszcie sytuacji w organach bezpieczeństwa publicznego, a zwłaszcza Policji Państwowej (Robert Litwiński⁴²). Osobnymi – a jednocześnie niezwykle interesującymi – przedmiotami badań okazały się m.in. stosunek do wojny ówczesnych stronnictw politycznych oraz ich zaangażowania w obronę kraju – w tym kontekście trzeba wymienić prace Emila Horocha⁴³ czy Zbigniewa Osińskiego⁴⁴, Arkadiusza Kołodziejczyka i Waldemara Parucha⁴⁵ – oraz wzajemne relacje i współpraca w działaniach wojennych Polaków i Ukraińców (m.in. Tadeusz Krząstek⁴⁶).

Uzupełnieniem obrazu wojny polsko-bolszewickiej są studia i materiały podejmujące problem postaw i zachowań społeczeństwa wobec wydarzeń roku 1920 oraz społecznych konsekwencji konfliktu. Problemy te podejmowane były m.in. przez Ryszarda Kołodziejczyka⁴⁷, Albina Kopruckowniaka⁴⁸, Michała Grzybowskiego⁴⁹, Ja-

38 M. Sioma, *Działania wojenne na Chełmszczyźnie w okresie bitwy warszawskiej*, „Rocznik Chełmski” 2002, t. 8, s. 193-217.

39 H. Mierzwiński, *Południowe Podlasie w 1920 roku: 34 pułk piechoty w wojnie polsko-sowieckiej*, Siedlce 1998.

40 J. Ziemiński, *Administracyjne przygotowania do ewakuacji w lecie 1920 roku na przykładzie województwa lubelskiego*, „Mars” Warszawa-Londyn 1996, nr 4; J. Ziemiński, *Starostowie chełmski i krasnostawski wobec wojny 1920 roku (czynności starosty, funkcjonowanie urzędu)*, „Rocznik Chełmski” 1999, t. 5.

41 W. Kozyra, *Wojewodowie lubelscy wobec wsi i rolnictwa na Lubelszczyźnie w latach 1919-1939*, w: *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1, *Od zaborów do okupacji (1895-1945)*, red. nauk. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002.

42 R. Litwiński, *Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919-1939*, Lublin 2001; Idem, *Policja Państwowa województwa lubelskiego w czasie wojny polsko-radzieckiej 1920 roku*, „Rocznik Chełmski” 1996, t. 2, s. 207-228.

43 E. Horoch, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918-1938*, Lublin 1993; Idem, *Lubelska organizacja Komunistycznej Partii Robotniczej Polski wobec wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku*, „Annales UMCS”, 1996, sec. F, vol. 51, s. 143-147.

44 Z. Osiński, *Józef Piłsudski i obóz bełwederski w opiniach „Głosu Lubelskiego” w okresie walk o granicę wschodnią, listopad 1918-październik 1920 r.*, „Res Historica” 1999, z. 8, s. 233-242.

45 *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1, *Od zaborów do okupacji (1895-1945)*, red. nauk. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002.

46 T. Krząstek, *Zamość-Komarów 1920: Polska i Ukraina w 1920 r. w walce o wspólne wartości*, Łódź 2000.

47 *Spółczesność polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce 2001.

48 A. Kopruckowniak, *Wojna polsko-bolszewicka w opinii prasy lubelskiej*, w: *Spółczesność polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce 2001, s. 243-258.

49 M. Grzybowski, *Duchowieństwo Mazowsza i Podlasia w obliczu I wojny światowej i najazdu bolszewickiego*, w: *Spółczesność polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, red. R. Kołodziejczyk, Kielce 2001.

roślawa Cabaja⁵⁰, Janusza Szczepańskiego⁵¹, Marka Siomę⁵², Waldemara Maziarczyka⁵³ oraz Stanisława Dąbrowskiego⁵⁴. Wspomnieć wreszcie trzeba, iż konflikt Polski z Rosją Radziecką – zwłaszcza w kontekście społecznej świadomości i pamięci historycznej – stał się także przedmiotem licznych prac dyplomowych broniących w Instytucie Historii UMCS i pisanych pod kierunkiem R. Litwińskiego⁵⁵.

Dorobek historiografii uzupełniają materiały o charakterze wspomnieniowym i pamiętnikarskim uczestników bądź obserwatorów wydarzeń roku 1920⁵⁶.

Mamy wreszcie do czynienia ze znaczną liczbą publikacji o charakterze przy czynkarskim i rocznicowym – ukazujących się zazwyczaj przy okazji uroczystych obchodów poszczególnych epizodów konfliktu polsko-sowieckiego – odnoszących się m.in. do bardziej lub mniej znanych potyczek wojny polsko-bolszewickiej. Do tego typu literatury możemy zaliczyć m.in. teksty Mariana Staweckiego⁵⁷, Krzysztofa Czuby⁵⁸, Doroty Łukomskiej⁵⁹, Bolesława Cisko⁶⁰, Antoniego Lenkiewicza⁶¹ czy Leszka Grota⁶² przypominające bitwę pod Komarowem⁶³. Podobny cel przyświecał publikacjom Zbigniewa Lubaszewskiego⁶⁴ oraz Zofii Szpetko⁶⁵ o bitwie pod Cycowem, Macieja Lipińskiego⁶⁶ przywołujące pamięć wydarzeń wojen-

50 J. Cabaj, *Chłopi Chełmszczyzny i Podlasia w walce o niepodległość w 1918 roku*, w: *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1, *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*, red. nauk. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002, s. 47–54.

51 J. Szczepański, *Ludowcy wobec wojny polsko-sowieckiej (1919–1920)*, w: *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1, *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*, red. nauk. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002, s. 63–82.

52 M. Sioma, *Spoleczne konsekwencje najazdu Armii Czerwonej na Lubelszczyznę w 1920 r.*, „Rocznik Chełmski” 2007, t. 11, s. 111–128, 409–428.

53 W. Maziarczyk, *Pogrom Żydów w Zamościu w sierpniu 1920 r.*, „Archiwariusz Zamojski” R. 3, 2004, s. 57–60.

54 *Harczerze Lubelszczyzny w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920: materiały do dziejów*, red. S. J. Dąbrowski, Lublin 2009.

55 M.in.: R. Mazur, „Bitwa pod Komarowem i pamięć społeczna o wojnie 1920 roku”, mps. pracy dyplomowej, Lublin 2010; A. Pyszczola, „Bitwa pod Cycowem i pamięć społeczna o wojnie 1920 roku”, mps. pracy dyplomowej, Lublin 2010.

56 M.in.: S. Niewiadomska, *Rok 1920: zapiski kanoniera*, red. M.M. Niewiadomska, Warszawa 2001; F. Sławoj-Składkowski, *Bitwa jastkowska we wspomnieniach Felicjana Sławoja-Składkowskiego*, „Gazeta Jastkowska” 2000, nr 4; S. Piątkowski, *Bolszewika goń!*, wyboru dokonała H. Sikora, „Ziemia Lubelska” 2006, nr 5/6, s. 41–43; R. Horbaczewski, *Budionny w Tyszowcach*, „Kronika Tygodnia Zamość” 2009, nr 34.

57 M. Stawecki, *Ostatnia tuka bitwa*, „Kronika Tygodnia Zamość” 2000, nr 34, s. 12; Idem, *Szarże pod Komarowem*, „Kronika Tygodnia Zamość” 2001, nr 35, s. 12.

58 K. Czubara, *Pogonili bolszewików*, „Tygodnik Zamojski” 2000, nr 34, s. 1, 12; Idem, *Pogrom czerwonej konnicy*, „Tygodnik Zamojski” 2001, nr 34, s. 10.

59 D. Łukomska, *Nadal slychać tam szcęk szabel i rzenie koni...*, „Nasz Dziennik” 2000, nr 198, s. 11.

60 B. Cisko, *Komarów 1920: wolność na ostrzach szabel*, „Rewizje Tomaszowskie” 2003, nr 18, s. 8.

61 A. Lenkiewicz, *85. rocznica osiemnastej decydującej bitwy w dziejach świata*, „Kresowe Stanice” 2005, nr 3, s. 6–10.

62 L. Grot, *Budionny pobity: słynna 1. Armia Konna*, „Polska Zbrojna” 2000, nr 39, s. 37

63 Patrz jeszcze: *Ostatnie szarże: w 80. rocznicę bitwy pod Komarowem*, „Tomaszowskie Rewizje Historyczne” 2000, nr 1, s. I–IV.

64 Z. Lubaszewski, *Bitwa pod Cycowem*, „Super Tydzień Chełmski” 2002, nr 38, s. 26.

65 Z. Szpetko, *Bitwa cycowska 16 sierpnia 1920 r.: wojna polsko-bolszewicka*, „Merkuriusz Łęczyński” 2000, nr 13.

66 M. Lipiński, *Wojna polsko-bolszewicka w powiecie łukowskim: łukowski sierpień 1920 roku*, „Nowa Gazeta Łukowska” 2000, nr 18, s. 14; nr 19, s. 14.

nych 1920 r. w powiecie łukowskim, teksty Katarzyny Stróżewskiej⁶⁷, Krzysztofa Radziejewskiego⁶⁸ poświęcone obrońcom Zamościa⁶⁹ czy wreszcie Szczepana Kalinowskiego opisujące walki w okolicach Białej Podlaskiej⁷⁰, Pawła Borka przedstawiające walki nad Rzeczą⁷¹, Wojciecha Dziedzica rekonstruuje wydarzenia z sierpnia 1920 r. w Tomaszowie⁷² oraz Janusza Cyfrowicza na temat wydarzeń roku 1920 w powiecie lubartowskim⁷³.

Podsumowując można zauważyć, że choć szeroko rozumiana literatura przedmiotu – w tej chwili przecież już tak ilościowo jak i jakościowo znacznie bogatsza – w ostatnich latach próbuje nadrobić zaległości, które w dużej mierze były konsekwencją „milczenia” historyków w okresie PRL, w wielu zagadnieniach związanych z wojną polsko-bolszewicką ciągle potrzebuje bardziej szczegółowych, a przede wszystkim podbudowanych materiałem empirycznym/źródłowym, opracowań. Mam tu na myśli przede wszystkim takie kwestie jak udział i rola administracji cywilnej w wojnie, jej zaangażowanie oraz stosunek do poszczególnych grup społecznych w czasie działań militarnych. Podobnie wciąż na swoich badaczy czekają zagadnienia związane z konsekwencjami społecznymi, także w kontekście stosunków narodowo-etnicznych i zmian w tym obszarze jakie za sobą pociągnęły wydarzenia roku 1920.

The Polish-Bolshevik War in the Lublin Region in Polish Historiography

The paper is an attempt to describe and present general characteristics of historiography studying different subjects in the Polish-Bolshevik war in the Lublin region. It does not aspire to comprehensively present and assess the historical discourse concerned with the conflict between Poland and Soviet Russia; it only outlines the phenomena, problems and events of interest to the students of the past, relating to the course of the war in the Lublin region in the broad sense. Consequently, its principal goal is not to provide exhaustive information on or synthesis of who, how, and when made this conflict the subject of research work, but rather to draw attention to the principal themes of these attempts made both by so-called academic historiography and by less official historical narratives – especially the popularizing or commemorative ones, associated with anniversaries of individual war episodes. We can conclude that descriptions, interpretations or attempts to explain some elements of the historical process not only show a certain general way of thinking and assessment criteria for phenomena of interest to historians, but already the choice of some rather than other themes somehow reflects more general features of historical writing in particular periods of the 20th century.

67 K. Stróżewska, *Pamięci obrońców Zamościa 1920 r.*, „Przeszłość i Pamięć” 2000, nr 4, s. 50-53.

68 K. Radziejewski, *Obrona starej twierdzy*, „Kronika Tygodnia Zamość” 2001, nr 34, s. 11.

69 Por. K. Czubara, *Bolszewicy w Zamościu: odnaleźliśmy świadka oblężenia Zamościa przez sowiecką Armię Konną Budionnego!*, „Tygodnik Zamojski” 2004, nr 34, s. 17.

70 Sz. Kalinowski, *85. rocznica walk o niepodległość: obrona linii Bugu i walki pod Białą Podlaską w 1920 r.*, „Gościniec Bialski” 2005, nr 3, s. 64.

71 P. Borek, *Bolszewika goń! 86 lat temu pod Rzeczą*, „Słowo Podlasia” 2006, nr 19, s. 18.

72 W. Dziedzic, *Sierpień 1920 w Tomaszowie*, „Rewizje Tomaszowskie” 2003, nr 17, s. 4

73 J. Cyfrowicz, *Rok 1920 w Polsce i powiecie lubartowskim*, „Wspólnota Powiatowa (Lubartów)”, 2006, nr 32, s. 11.